

VJERSKE SLOBODE

SLOBODA MIŠLJENJA, SAVJESTI I VJERE

SLOBODA PRIHVAĆANJA I PROMJENE
VJERE ILI UVJERENJA

SLOBODA ISKAZIVANJA TIH PRAVA

“Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjere; to pravo uključuje slobodu da se mijenja vjera ili uvjerenje i slobodu da se, bilo pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoja vjera ili uvjerenje poučavanjem, praktičnim vršenjem, bogoslužjem i obredima.”

Članak 18. OPĆE DEKLARACIJE O LJUDSKIM PRAVIMA

PRIČA ZA ILUSTRACIJU

Shalgeldy Atakov, 38-godišnji turkmenski kršćanin, zatvorenik u radnom logoru Seydy u sjeveroistočnom Turkmenistanu, oprostio se od svoje supruge Artygul kada su joj dopustili da ga posjeti. Rekao joj je kako se ne nada da će preživjeti brutalno fizičko zlostavljanje kojemu je bio podvrgnut.

U vrijeme njezina posjeta bio je sav u modricama i pretučen, bubrezi i jetra bili su mu oštećeni i bolovao je od žutice. Jedva je hodao i često je gubio svijest.

Prije no što je bio uhićen u svom domu 18. prosinca 1998., Atakovu su u dva navrata prijetile službene osobe, tražeći da prestane propovijedati i djelovati u svojoj crkvi, neregistriranoj evangelističkoj kršćansko-baptističkoj kongregaciji.

Nakon upozorenja od strane tajne policije mjesec dana ranije, tjedan dana prije uhićenja posjetio ga je u njegovu domu i jedan viši muslimanski vođa u pratnji predstavnika mjesnog odbora za vjerske poslove da bi ponovio kako mu, bude li uporan, prijetje i "zakonske mjere".

Tri mjeseca nakon uhićenja, u ožujku 1999. Atakov je osuđen na zatvorsku kaznu u trajanju od dvije godine, ali tužiteljstvo je uložilo žalbu protiv te odluke držeći je "preblagom".

U vrijeme ponovnog suđenja nekoliko mjeseci kasnije, bio je tako okrutno prebijen da je morao svoju djecu da ga ne dodiruju, jer je bio u velikim bolovima.

Njegova supruga i petoro djece u veljači su prisilno deportirani iz svog doma u Maryiju u izgnanstvo u mjesto Kaakhka, gdje borave u "seoskom pritvoru".

Nalozi tajne policije izdani su nakon što je njegova supruga odbila dopustiti djeci da se klanjaju pred slikom predsjednika u svakodnevnom obredu u javnim školama.

[Ovaj incident prijavljen je jednoj europskoj nevladinoj organizaciji koja djeluje na promicanju demokracije, vladavine prava i prava pojedinca u cijelom svijetu. Daljnjih izvješća o tom slučaju još nema.]

Prilagođeno prema izvješću organizacije Human Rights Without Frontiers (Ljudska prava bez granica), dostupno na <http://www.hrwf.net/newhrwf/html/turkey2001.html>, listopad 2002.

PITANJA ZA RASPRAVU:

1. Što mislite, koji su bili razlozi takva postupanja prema g. Atakovu? Što ste osjećali dok ste čitali ovu priču?
2. Što se po vašem mišljenju može učiniti kako bi se spriječili takvi događaji? Postojate li postojeće sustave zaštite?
3. Jeste li čuli za slične slučajeve u vašoj zemlji?

"Nitko nije prirodom vezan za neku crkvu ili sektu, već se svatko svojom voljom priključuje onom društvu u kojem po svom vjerovanju nalazi zavjet i službu koji su istinski bliski Bogu. Nada u spasenje, kao jedini razlog njegova ulaska u nj, neka bude i jedini razlog da u njemu ostane... Crkva je, stoga, udruženje članova koji su se dobrovoljno ujedinili radi tog cilja."

JOHN LOCKE, PISMO O TOLERANCIJI, 1689.

POTREBNO JE ZNATI

1. VJERSKE SLOBODE: PUT JE JOŠ DUG

Milijuni ljudi vjeruju da postoji nešto onkraj čovječanstva što nam pruža duhovno vodstvo. No, zbog onoga u što vjerujete možete biti prisiljeni odreći se svog uvjerenja, napustiti svoju obitelj, biti progonjeni, zatočeni, čak i ubijeni.

U trećem stoljeću budisti u Indiji bili su progonjeni jer su slijedili Budino učenje. Počevši od devetog stoljeća poslije Krista – u “mračnom dobu” Europe – muslimani i drugi nekršćanski vjernici bili su progonjeni “u ime Boga”. Nakon toga Europu je poharao rat za proširenje Otomanskog carstva i islama. Židove su zatvarali u geta ne samo kršćani nego, prije njih, također i muslimani. Pokršćavanje Indijanaca u Latinskoj Americi odvijalo se ukorak s njihovim istrebljenjem.

U prošlim vremenima, pa i danas, kako vjernici tako i oni koji ne vjeruju bili su i ostaju ugroženi zbog onoga u što vjeruju ili pak ne vjeruju. Mogućnost vjerovanja u nešto i iskazivanja svog vjerovanja naziva se vjerska sloboda. Vjerska sloboda nije samo pravno, nego i etičko pitanje. Religijska uvjerenja uvelike se prepliću s privatnom sferom pojedin-

ca jer se dotiču osobnih stavova i razumijevanja svijeta.

Vjera je jedan od najvažnijih elemenata u izražavanju kulturnog identiteta pojedinca te vjerske slobode zato i jesu tako osjetljiva tema i izazivaju više poteškoća nego druga ljudska prava.

Jedan drugi problem omeo je regulaciju vjerskih sloboda u međunarodnom pravu ljudskih prava. Širom svijeta vjera i uvjerenje su ključni element u politici i za političare. Vjerska uvjerenja i slobode često su zlorabljene radi političkih ciljeva, u borbi za vlast, a povezivanje vjere i politike često rađa problematične argumente.

Odgovarajuća zaštita postala je proteklih godina sve nužnija jer su vjerska netrpeljivost i progoni u korijenu mnogih tragičnih sukoba širom svijeta, koji izviru iz etničkih ili rasnih problema, ili kolektivne mržnje. Progon na vjerskoj osnovi može se vidjeti u aktualnim sukobima između vjernika i nevjernika, između tradicionalnih i “novih” religija u multireligijskim državama, ili sukobima u zemljama koje imaju službenu ili dominantnu religiju, a u njima žive pojedinci i zajednice koje toj religiji ne pripadaju.

Kršnja vjerskih sloboda danas imaju raspon od suzbijanja različitih vjerovanja u Kini, “etničkog čišćenja” muslimana i kršćana u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, napetosti u Sjevernoj Irskoj, pa sve do vjerski motivira-

nih razgraničenja u subsaharskom području od Etiopije do Nigerije te vjerski motiviranih ubojstava. Kršenja obuhvaćaju pojave kao što su porast važnosti religije u sukobima između Indije i Pakistana, odnosno između hinduista i muslimana, koji su zaoštre prijetnjama nuklearnim oružjem, bujanjem vjerskog ekstremizma u islamu i u još novije vrijeme, rastućim protuislamskim stavovima u Sjedinjenim Američkim Državama i Europi.

Nažalost, postoje mnogi drugi primjeri koji govore o hitnosti potrebe da se bavimo vjerskim slobodama osobito kada su one povezane s ekstremizmom. Taj fenomen treba razmatrati odvojeno.

 Potrebno je znati

Vjerske slobode i ljudska sigurnost

Sloboda od straha ključna je vrijednost ljudske sigurnosti. Ta je vrijednost ozbiljno ugrožena kršenjima vjerskih sloboda. Ako ne smijete vjerovati u onog “Boga” ili zamisao o svemiru koje ste sami izabrali, osobna sloboda i sigurnost ostat će vam nedostižne. Ugrožavanje slobode mišljenja, savjesti, uvjerenja i vjere neposredno pogađaju osiguranje i razvoj osobnog integriteta pojedinaca i grupa. Kada su diskriminacija i progoni

na vjerskoj osnovi sustavni ili institucionalizirani, mogu dovesti do napetosti među zajednicama ili čak do međunarodnih kriza. Uzročnik nesigurnosti može biti bilo tko – pojedinci, grupe ili čak države. Ta moćna, sveprisutna prijetnja osobnoj sigurnosti na temelju uvjerenja ili vjere zahtijeva posebne zaštitne mjere. Obrazovanje i učenje za ljudska prava ključni su za poštivanje ideja i religijskih vjerovanja drugih. Učenje poštivanja, snošljivosti i ljudskog dostojanstva ne može se provoditi silom. Za to je potrebno dugoročno nastojanje svakog sudionika na izgradnji osobne i globalne sigurnosti.

2. DEFINICIJA I OPIS PROBLEMA

Što je religija?

U filozofskim i sociološkim raspravama **ne postoji općeprihvaćena definicija religije**. Međutim, nekoliko elemenata zajednički su različitim predloženim definicijama. Riječ 'religija' etimološki se vezuje za latinsku riječ *religare*, koja označuje povezivanje. Religija je ono što vjernika povezuje s onim

*“Nema mira među državama bez mira među religijama.
Nema mira među religijama bez dijaloga među religijama.
Nema dijaloga među religijama bez istraživanja temelja religija.”*

HANS KÜNG, PREDSEDNIK
ZAKLADE ZA GLOBALNU ETIKU

“apsolutnim” – koje se zamišlja bilo kao osoba ili bezoblika pojava. Obično je čini skup ceremonija i obreda, pravila i propisa koji pojedincu ili zajednici omogućuju da se povežu s “bogom” ili “bogovima”. Prema Miltonu J. Yingeru, religija može biti *“sustav vjerovanja i postupaka pomoću kojih se neka grupa ljudi suočava s konačnim životnim pitanjima.”*

Radi usporedbe, definicija pojma 'religija' u Blackovom Pravnom rječniku glasi:

“Odnos [ljudi] prema božanstvu, prema bogoštovlju, slavljenju i pokoravanju naložima i poukama nadnaravnih ili viših bića. U najširem smislu religija uključuje sve oblike vjerovanja u postojanje viših bića, koja vladaju ljudima uporabom sile, namećući pravila ponašanja, uz navještanje nagrada ili kazni koje slijede u budućnosti.”

Sve ove i druge definicije religije potvrđuju postojanje nečeg vrhovnog, svetog, apsolutnog, transcendentnog, bilo kao osobe ili bezoblikog entiteta. Ono “vrhovno/najviše” ima normativnu funkciju, i od vjernika se očekuje da slijede učenja i pravila ponašanja svoje religije, koja je put prema “apsolutnome”. Od vjernika se također očekuje da svoja uvjerenja očituju u različitim oblicima bogoštovlja ili kulta. Obično se, iako ne uvijek, osniva crkva ili neka druga institucija radi organizacije grupe i bogoštovnih postupaka.

Što je uvjerenje?

Uvjerenje je **širi pojam** od vjere. Uvjerenje uključuje vjeru, ali se ne ograničava na njena tradicionalna značenja. Pravna definicija pojma 'uvjerenje' u Blackovu rječniku glasi: *“uvjerenje u istinitost tvrdnje, koje subjektivno postoji u umu, a proizlazi iz argumenta, shvaćanja ili dokaza koji se obraća rasuđivanju”*.

Za razliku od tog eurocentričnog tumačenja uvjerenja kao misaonog čina, značenje tog pojma također se tumači kao poznanje u vrhovno, sveto, apsolutno ili transcendentno. U međunarodnim dokumentima pojam *uvjerenje* također pokriva i **prava osoba koje ne vjeruju**, kao što su

ateisti (osobe koje ne vjeruju u božanstvo), agnostici (osobe koje drže da je postojanje “boga” neizvjesno) i racionalisti. Uvjerena drugačije naravi – bilo politička, kulturna, znanstvena ili ekonomska – nisu dio prava na slobodu vjerskog uvjerenja te ih treba razmatrati zasebno.

 Modul Sloboda izražavanja i sloboda medija

Što su vjerske slobode?

U međunarodnom pravu vjerske slobode su dio prava na **slobodu misli, savjesti i vjere**.

Te tri temeljne slobode jednako se odnose na teistička ili vjerska uvjerenja i uključuju sva uvjerenja koja sadrže transcendentne poglede na svijet i normativni kodeks ponašanja.

Sloboda vjere i uvjerenja u strogom smislu uključuje slobodu *za* i slobodu *od* vjere i uvjerenja, što se može razumjeti kao pravo da se prihvati ili ne prihvati bilo koje vjerske norme ili stavove.

Sloboda misli i savjesti zaštićena je na isti način kao sloboda vjere i uvjerenja. Obuhvaća slobodu misli u svim pitanjima, uk-

ljučujući osobna uvjerenja te privrženost vjeri ili uvjerenju bez obzira izražava li ih se pojedinačno ili u zajednici s drugima.

Sloboda savjesti često se krši, što je vidljivo iz činjenice da je u svijetu veliki broj ljudi u zatvoru zbog prigovora savjesti. Uglavnom se radi o pripadnicima manjinskih vjerskih zajednica na nekom području, koji su lišeni slobode zbog svojih vjerskih uvjerenja. Priča g. Atakova samo je jedan od bezbroj primjera. Sloboda mišljenja i savjesti te sloboda izbora i mijenjanja vjere i uvjerenja uživaju **bezuovjetnu zaštitu**. Nikoga se ne može prisiliti da razotkrije svoje misli niti da prigrlji neku vjeru ili uvjerenje.

Međunarodni standardi

U pravnoj regulaciji ljudskih prava zaobiden je problem definiranja religije i uvjerenja. Pravna regulacija ljudskih prava obuhvaća **katalog prava** kojima se štite sloboda mišljenja, savjesti, vjere i uvjerenja. Radi boljeg razumijevanja složenosti te problematike, vjerske slobode može se podijeliti u tri razine:

1. slobode pojedinca na iskazivanje vjere
2. slobode kolektivnog iskazivanja vjere
3. slobode posebnih tijela

➤ Slobode pojedinca na iskazivanje vjere:

U članku 18. Opće deklaracije o ljudskim pravima **vjerske slobode određene su kao pravo svakoga**, što znači da to pravo pripada djeci i odraslima, državljanima i strancima, i država ga **ne može derogirati čak ni u vrijeme izvanrednog stanja ili rata**. U popisu osobnih vjerskih sloboda koji se nalazi u članku 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima jasno stoji koja prava pripadaju međunarodno prihvaćenom minimalnom standardu:

- Sloboda bogoslužja ili okupljanja u svezi s vjerom ili uvjerenjem, te sloboda uspostave i održavanja mjesta koja služe toj svrsi;
- Sloboda proizvodnje, stjecanja i uporabe u odgovarajućoj mjeri predmeta i materijala povezanih s obredima ili običajima vjere ili uvjerenja;
- Sloboda traženja i primanja dragovoljnih financijskih i drugih priloga od pojedinca i institucija;
- Sloboda izobrazbe, imenovanja, izbora ili nasljednog određivanja odgovarajućih vođa prema uvjetima i standardima dotične religije ili uvjerenja;

- Sloboda poštivanja dana odmora i proslava blagdana i svečanosti u skladu s vlastitom vjerom ili uvjerenjem;
- Vjerska sloboda na radnom mjestu, uključujući pravo na molitvu, pravila odijevanja i pravila ishrane;
- Sloboda okupljanja i udruživanja radi bogoslužja;
- Sloboda izražavanja vlastitog uvjerenja;
- Sloboda da se promijeni ili napusti vjera;
- Pravo na vjersko obrazovanje “u najboljem interesu” djeteta.

➤ Slobode kolektivnog iskazivanja vjere:

Vjerske slobode ne omogućuju uživanje navedenih sloboda samo pojedincu, vjera ili uvjerenje može se izražavati i obično se izražava u zajednici te se prema tome, to često odvija na javnim mjestima. To znači da zajednica vjernika mora uživati slobodu okupljanja i udruživanja.

➤ Slobode posebnih tijela:

Posebna tijela koja su uspostavljena iz vjerskih razloga također uživaju slobodu vjere. To mogu biti ustanove za bogoslužje, obra-

zovne institucije koje se bave vjerskim pitanjima, ili čak nevladine organizacije.

Prava posebnih tijela uključuju:

- Slobodu osnivanja i održavanja odgovarajućih dobrotvornih ili humanitarnih institucija;
- Slobodu pisanja, izdavanja i širenja odgovarajućih publikacija u tom području;
- Slobodu podučavanja vjere ili uvjerenja na mjestima primjerenim u tu svrhu.

Načelo nediskriminacije

Diskriminacija i nesnošljivost na vjerskoj osnovi, što podrazumijeva svako razlikovanje, isključenje, ograničenje, ili davanje prednosti na osnovi vjere ili uvjerenja, zabranjeni su. Zabrana vjerske diskriminacije i nesnošljivosti nije ograničena na javni život, nego obuhvaća i privatnu sferu pojedinca, u kojoj se nalaze korijeni vjerskih i drugih uvjerenja pojedinca. To znači da ni državi, ni vašem poslodavcu, ni bilo kojem drugom pojedincu nije dopušteno da vas ni na koji način diskriminiraju.

 Modul o nediskriminaciji

Odgoj i obrazovanje

Roditelji imaju pravo odlučiti kako će odgajati svoju djecu u skladu sa svojom vjerom. Cilj odredbe “u najboljem interesu djeteta” je ograničiti slobodu djelovanja roditelja samo ondje gdje vjerska praksa može naškoditi tjelesnom ili psihičkom zdravlju djeteta. Naprimjer, takva praksa može biti odbijanje medicinskog liječenja ili školskog obrazovanja. Na primjer, ako roditelji koji su Jehovini svjedoci ne dopuste da njihovo dijete primi transfuziju krvi, jer se njihovo uvjerenje protivi takvom medicinskom postupku, dijete može umrijeti.

U javnoj domeni, države imaju obvezu osigurati obrazovanje u kojemu se poštuje načelo zaštite djeteta od vjerske nesnošljivosti i diskriminacije, pa kurikulum mora sadržavati podučavanje o slobodi mišljenja, savjesti i vjere.

PITANJA ZA RASPRAVU

- Kako je vjersko obrazovanje uređeno u vašoj zemlji?
- Obrađuje li se u školskim programima i udžbenicima u vašoj zemlji sloboda vjere i uvjerenja, uključujući i slobodu nevjerovanja?
- Postoje li u vašoj zemlji mehanizmi koji štite neovisnost vjerskog obrazovanja?

Iskazivanje vjere

Sloboda iskazivanja vjerskog uvjerenja uključuje zaštitu govora, nauka, bogoslužja i poštivanja uvjerenja. Imate pravo govoriti o svojoj vjeri, podučavati o njoj druge, provoditi štovanje sami ili s drugima, slijediti pravila prehrane i odijevanja, ili upotrebljavati poseban jezik i druge obrede vaše vjere. Iskazivanje vjere ili uvjerenja također podrazumijeva da možete biti pošteđeni radnji koje nisu u skladu s onim što vaša vjera nalaže. To znači da možete odbiti polaganje zakletve, vojnu službu, sudjelovanje u vjerskim ceremonijama, ispovijed ili prisilno liječenje.

Ograničenja vjerskih sloboda

Dok sâm sadržaj vaših uvjerenja nije bitan, njihovo iskazivanje može se ograničiti kada se kosi s interesima drugih osoba.

Ograničenja prava na iskazivanje vjerskog uvjerenja moraju biti proporcionalna i utemeljena na zakonu. Može ih se nametnuti jedino kada je to nužno radi zaštite javne sigurnosti, reda, zdravlja ili morala, ili temeljnih prava i sloboda drugih. Ograničavanje vjerskih sloboda dopušteno je, naprimjer, u slučaju ljudske žrtve, samoranjavanja, sakćenja ženskih spolnih organa, ropstva, prostitucije, subverzivnih aktivnosti i drugih postupaka koji ugrožavaju ljudsko zdravlje i tjelesni integritet.

3. INTERKULTURALNA GLEDIŠTA I KONTROVERZNA PITANJA

Država i vjera

Jedna od najvećih razlika u pogledu zaštite vjerskih sloboda u svijetu tiče se **odnosa između države i vjera/uvjerenja**. Postoji nekoliko glavnih modela interakcije između države i vjere: državna religija, službena crkva, neutralnost države prema vjeri i njenim institucijama, nepostojanje službene religije, odvojenost crkve od države i zaštita pravno priznatih vjerskih grupa.

Međunarodni standardi ne nalažu odvajanje crkve ili vjere od države. To znači da se ne propisuje nikakav posebni model odnosa između države i vjera, niti se zahtijeva model sekularnih društava u kojima se religija odstranjuje iz javnih poslova.

Jedini međunarodni zahtjev je da bez obzira u kojem odnosu bile vjera i država, ne smije biti diskriminacije onih koji ne pripadaju službenoj religiji ili priznatim vjerama. No, upitno je može li se ondje gdje postoji samo *jedna* vjera kao konstitutivni element nacionalnog identiteta, jamčiti ravnopravno postupanje prema drugim ili manjinskim vjerama.

Prema stajalištima koja prevladavaju na zapadu, neutralni odnos između vjere i države će vjerojatno najbolje jamčiti punu zaštitu vjerskih sloboda pojedinca. Nasuprot tome, naprimjer, tradicionalno islamsko šerijatsko pravo povezuje državu s vjerom jer se smatra da takav sustav osigurava najbolju zaštitu vjerskih sloboda zajednice. Međutim, tome stajalištu može se prigovoriti da ondje gdje je država vezana uz određenu crkvu ili vjeru, prava pripadnika vjerskih manjina vjerojatno neće uživati jednaku zaštitu.

PITANJA ZA RASPRAVU

- Kakvo je stajalište vaše države prema različitim uvjerenjima?
- Priznaje li vaša država institucije različitih vjera?
- Smatrate li da je moguće uspostaviti sustav jednake zaštite svih vjera u kojemu je jedna vjera privilegirana?
- Smatrate li da je legitimno dopustiti postojanje konfesionalnih ili religijskih političkih stranaka?

Apostaza – sloboda odabira i promjene vjere

Čin apostaze – napuštanje vjere radi druge vjere ili radi sekularnog načina života – unatoč jasnim međunarodnim standardima još uvijek predstavlja kontroverzno pitanje.

Osoba je apostat ako napušta vjeru i prihvaća drugu vjeru ili pak sekularni način života. Povijesno gledano, islam, kršćanstvo i druge religije imaju prilično nejasne stavove o apostatima. Kazna je često bila pogubljenje. Danas se u nekim zemljama u kojima je na snazi islamski šerijatski zakon, apostaza još uvijek strogo kažnjava. U praksi to vrlo često znači da nema slobode izbora ili promjene vjere ili uvjerenja.

Međunarodno pravo ljudskih prava jasno se protivi takvim stavovima. Pojedinaac ima pravo izabrati svoja uvjerenja slobodno i bez prisile. Rasprava o tom pitanju osjetljiva je i vrlo emocionalna jer se dotiče najdubljih uvjerenja i različitih shvaćanja vjerskih sloboda. U njoj dolaze do izražaja kulturne razlike u percepciji vjerskih i drugih sloboda te se čini da u tom pogledu postoji crta koja dijeli “Zapad” od “ostatka svijeta”.

PITANJA ZA RASPRAVU

Smatrate li da u praksi ljudi mogu slobodno izabrati i mijenjati svoja uvjerenja?

Može li to eventualno dovesti do sukoba s drugim ljudskim pravima?

Obraćanje – pravo na širenje vjere

Vaše je pravo širiti svoja uvjerenja i poticati druge ljude da se obrate s jedne vjere na drugu sve dok u tu svrhu ne koristite prisiljavanje, odnosno silu. Takvo djelovanje naziva se prozelitizam ili evangelizacija.

U srednjoj i istočnoj Europi i Africi bilo je sukoba između lokalnih vjera i stranih vjera koje su donosili misionari. U nekim slučajevima vlade su zabranjivale takvo djelovanje. Pravo ljudskih prava zahtijeva od vlada da štite pravo na slobodu izražavanja i da vjernici mogu slobodno sudjelovati u oblicima prozelitizma u kojima nema prisile, kao što je “apeliranje na savjest” ili izlaganje plakata.

Prisiljavanje nekoga da se preobrazi na drugu vjeru je očito kršenje ljudskih prava, no pitanje što je dopušteno još uvijek nije regulirano međunarodnim pravom. Da bi ograničavanje prozelitizma bilo opravdano, moraju postojati “okolnosti prisile”: nastojanje da se neku osobu preobrazi pomoću novca, darova ili privilegija; prozelitizam na mjesti-

ma gdje su ljudi prisutni silom zakona (učionice, vojni objekti, zatvori i slično).

Prigovor savjesti protiv služenja vojnog roka

U svezi prigovora savjesti protiv obvezne vojne službe neprekidno se vode rasprave interkulturalne naravi. Pojedinaac može biti oslobođen vojne obveze ako se uporaba smrtonosnog oružja ozbiljno kosi s njegovom savješću, i ako se time ne diskriminira ljude drugačijih uvjerenja.

U nekim zemljama gdje je kao alternativa vojnoj službi moguće civilno služenje društvu, postoji tendencija da se to pravo prizna u nacionalnoj legislativi (npr. Austrija, Francuska, Kanada ili SAD). S druge strane, u zemljama u kojima se ne priznaje prigovor savjesti protiv vojne obveze, ljudi mogu završiti u zatvoru zbog toga što odbijaju nositi oružje.

PITANJA ZA RASPRAVU

- Ima li u vašoj zemlji zarobljenika savjesti ?
- Mislite li da je u međunarodnim standardima potrebno izričito priznati pravo pojedinca da odbije ubijati?

4. PRIMJENA I PRAĆENJE

Glavni problem za provedbu vjerskih sloboda predstavlja nedostatak međunarodno obvezujućeg instrumenta. UN-ova *Deklaracija o ukidanju svih oblika nesnošljivosti i diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja* iz 1981. ima izvjesnu pravnu snagu budući da je se može smatrati iskazom pravila međunarodnog običajnog prava. No, deklaracija nije ugovor te stoga nije pravno obvezujuća. Unatoč tome što postoji međunarodni konsenzus glede potrebe da se usvoji konvencija, još uvijek je sporno na što bi se ona trebala usredotočiti.

Posebni izvjestitelj o vjerskoj nesnošljivosti ustanovljen je 1986. radi praćenja provedbe Deklaracije iz 1981. Njegova glavna zadaća je upozoravati na slučajeve i djelatnosti vlasti koji nisu u skladu s odredbama Deklaracije te donositi preporuke za mjere poboljšanja stanja koje vlasti trebaju provoditi. Pojedinci i zajednice svih vjera širom svijeta doživljavaju vjerski motivirane progone i diskriminaciju. Oni se kreću u rasponu od povreda načela nediskriminacije i snošljivosti u pogledu vjere i uvjerenja, do napada na život, tjelesni integritet i ljudsku sigurnost osobe.

Osim toga, praksom vjerskih sloboda bave se i regionalni instrumenti: naprimjer Afrička komisija za ljudska prava u nekim nedavnim sporovima u Sudanu odlučila je da primjenu šerijatskog zakona treba usuglasiti s međunarodnim obvezama.

Preventivne mjere i buduće strategije

Prije pristupanja razradi pravno obvezujuće konvencije treba poraditi na promicanju UN-ove Deklaraciju o ukidanju svih oblika nesnošljivosti i diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja iz 1981. kako bi se razvila kultura zajedničkog multireligijskog života. Osobitu pozornost treba usmjeriti na ulogu obrazovanja kao ključnog sredstva za suzbijanje vjerske nesnošljivosti i diskriminacije. Države imaju jasne obveze po međunarodnom pravu da se suprotstave nasilju i diskriminaciji na osnovi uvjerenja. Nevladine organizacije, vjerske i sekularne organizacije imaju jednako jasnu ulogu u upozoravanju na slučajeve kršenja vjerskih sloboda od strane država i drugih čimbenika, u obrani progonjenih i u promicanju snošljivosti pomoću informacijskih kampanja, podizanja svijesti, obrazovnih programa i podučavanja.

Što možemo učiniti?

Možemo početi sprječavati diskriminaciju i vjerske progone tako da poštujemo prava drugih. Vjerska snošljivost uključuje **poštivanje sljedbenika drugih vjera, bez obzira smatramo li njihovo vjerovanje istinitim ili ne**. Kultura snošljivosti i poštovanja **zahtijeva da ne diskriminiramo, ne ocrnjujemo i ne klevećemo tuđu vjeru i da poštujemo temeljno pravo na različitost**. Ona također znači da ne pristajemo diskriminirati druge u pogledu zapošljavanja, stanovanja i pristupa socijalnim službama samo zato što su druge vjere. Nadalje, trebamo razvijati poštovanje da bismo započeli promjenu stava. Postoji potreba za međuvjerskim dijalogom kao i potreba da vjernici i oni koji ne vjeruju nađu zajednički jezik kako bi učili izražavati međusobno poštovanje.

DOBRO JE ZNATI

1. DOBRA PRAKSA

Međuvjerski dijalog za religijski pluralizam

Tijekom nekoliko proteklih desetljeća pitanja religijskog i kulturnog pluralizma pobudila su interes u crkvama i zajednicama vjernih. Osjeća se potreba za izgradnjom pozitivnog odnosa među ljudima različitih vjera. Kako raste interes za dijalog, širi se i praksa dijaloga, što različitim religijskim zajednicama omogućuje da se bolje razumiju i tješnje surađuju u obrazovanju, rješavanju sukoba i društvenoj svakodnevici. Neke od **međunarodnih nevladinih organizacija** koje promiču međuvjerski dijalog i mir su:

- Svjetsko vijeće crkava (World Council of Churches);
- Svjetska konferencija o vjerama i miru, sa stalnom radnom grupom za “religiju i ljudska prava” (World Conference on Religion and Peace, WCRP);
- Svjetski parlament vjera (World Parliament of Religions);
- Globalna zaklada za etiku (Global Ethic Foundation);

- Svjetski kolegij interreligijskih vijeća (World Fellowship of Inter-Religious Councils, WFIRC).

Nadalje, brojne **lokalne i regionalne inicijative** širom svijeta rade pomoću dijaloga na rješavanju i sprječavanju sukoba:

- Na Bliskom istoku *Svećenstvo za mir (Clergy for Peace)* okuplja rabine, svećenike, pastore i imame u Izraelu i na Zapadnoj obali radi zajedničkog djelovanja i da bi svjedočili miru i pravdi u regiji;
- U Južnoj Indiji *Vijeće milosti (Council of Grace)* okuplja hinduiste, kršćane, muslimane, budiste, džaine, zorostrijance, Židove i sikhe u nastojanju da riješe sukobe u zajednicama (komunalizam);
- Na Pacifiku *Međuvjerska potraga (Interfaith Search)* okuplja predstavnike mnogih religija na Fidžiju u traženju načina da se nadiđu predrasude i promiče međusobno poštovanje;
- U Europi u projektu *Međuvjerska Europa (Project: Interfaith Europe)* prvi put su pozvani urbani političari i predstavnici različitih religija iz cijele Europe da se sastanu u Grazu i Sarajevu.

PITANJA ZA RASPRAVU

“U dijalogu uvjerenja i otvorenost trebaju biti u ravnoteži”. Kako to postići, pojedinačno i u zajednici?

”Religije za mir” putem obrazovanja

Međuvjersko obrazovanje potiče poštivanje ljudi drugih vjera i priprema učenike da uklone prepreke predrasuda i nesnošljivosti.

- U Izraelu projekt pod nazivom “Zajedničke vrijednosti/različiti izvori” okuplja Židove, muslimane i kršćane na zajedničkom proučavanju svetih tekstova u potrazi za vrijednostima koje su im zajedničke i mogu se provoditi u svakodnevnom životu, iz čega će se izraditi nastavni materijali;
- U Tajlandu i Japanu nedavno su Kampovi mladih za etičko vodstvo (*Youth Leadership Ethic Camps*) okupili mlade predstavnike vjerskih zajednica tih zemalja u programima izobrazbe za razvijanje vizije vodstva, etike, služenja zajednici i jačanja pomirenja;

- U Njemačkoj, Engleskoj i drugim zemljama pedagozi analiziraju kako se školski udžbenici bave vjerskim tradicijama koje nisu bliske učenicima kojima su knjige namijenjene.

2. TRENDОВИ

Kultovi, sekte i novi vjerski pokreti

Desetine zgrada oštećeno u napadu razbješne gomile na islamsku sektu u Indoneziji: JAKARTA, 24 prosinca: Razbješnjena gomila oštetila je i opljačkala dvadesetak kuća i dvije džamije koje pripadaju islamskoj sekti Ahmadiyah u indonezijskoj pokrajini Zapadna Java, priopćila je danas policija. Jana potvrđuje da je istraga u tijeku ali zasad nitko nije uhićen. (AFP) (postavljeno u 10:00 PST)

IZVOR:

HTTP://WWW.DAWN.COM/2002/12/4/
WELCOME.HTM, Siječanj 2003.

Vjerske slobode ne treba tumačiti usko, kao slobode koje pripadaju samo poklonicima tradicionalnih svjetskih religija. Poklonici novi vjerskih pokreta ili vjerskih manjina imaju pravo na jednaku zaštitu. To načelo

posebno je važno u svjetlu aktualnih zbivanja u kojima su novi vjerski pokreti opetovano meta diskriminacije ili represije. Nove pokrete označava se s više različitih naziva i trebalo bi ih pomnije istražiti. Pojmovi “kult” ili sekta” koriste se za vjerske grupe koje se u uvjerenjima i praksama razlikuju od dominantnih religija. Iako su oba pojma prilično dvosmislena, sekta općenito označava disidentsku vjersku grupu, koja se odvojila od neke dominantne religije, dok se kult općenito smatra neortodoksnim ili nepravovjernim sustavom vjerskih uvjerenja, koje često prate jedinstveni obredi.

Budući da se oba pojma definira kao “odstupanje od normi”, pogledi o tome što čini sektu ili kult razlikuju se od vjere do vjere. Budizam i hinduizam koriste ih u neutralnom smislu, dok se u zapadnom svijetu pojmove “sekta” i “kult” često koristi s negativnom konotacijom. Razlog tome nije samo činjenica da takve grupe odstupaju od normi, nego također i njihova česta povezanost s fanatizmom ili financijskim zloporabama. Grupe za koje se utvrdi da su više komercijalna poduzeća nego religijske grupe, ne uživaju zaštitu vjerskih sloboda. Čuveni kontroverzni primjer je Scijsentološka crkva, kojoj se u nekim zemljama, primjerice u Njemačkoj, uskraćuju vjerske slobode jer je se smatra poduzećem.

PITANJA ZA RASPRAVU

- Jesu li u vašoj zemlji manjinska uvjerenja zaštićena i ako jesu, kako?
- Uživaju li ona ista prava/podršku kao dominantna uvjerenja?

Žene i vjera

Tijekom povijesti žene su bile diskriminirane u gotovo svim vjerama. Tek se u novije vrijeme počelo govoriti o vjerskim slobodama žena. Diskriminacija žena u religiji je dvostruka: one nemaju slobodu iskazivati svoju vjeru, budući da nemaju jednak pristup obrednim mjestima, ne mogu propovijedati niti biti vođe. Pored toga, žene mogu postati žrtve, jer u nekim vjerama vjerski zakoni, prakse ili običaji kažnjavaju žene ili čak ugrožavaju njihov život:

- Postotak mladih djevojaka kojima su osakaćene genitalije u seoskim područjima Egipta dostiže 95%. Sakaćenje genitalija ženama, vjerska i kulturna tradicija u mnogim zemljama, u potpunosti se kosi s međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava. Ono može uzrokovati ozbiljne zdravstvene probleme i smrt.

- **Prisilni brakovi** koji često dovode do ropstva običaj su u dijelovima Nigerije, Sudana, Pakistana i drugim područjima, gdje se ne traži ženin pristanak na brak. Ponekad “žene” nisu starije od 9 godina.
- **Silovanje kao specifični oblik “etničkog čišćenja”**: vjerska pripadnost žrtava u mnogim slučajevima bila je povodom masovnih silovanja u bivšoj Jugoslaviji, Gruziji, Sudanu, Ruandi i Čečeniji. Prisilne trudnoće silovanih žena znače da su one javno žigosane kao silovane i time osramoćene i obeščašćene, uz to što su tjelesno povrijeđene. Među žrtvama bilo je i djevojčica između 7 i 14 godina.

Vjerski ekstremizam i njegove posljedice

Nakon napada 11. rujna 2001. terorizam je počeo instrumentalizirati vjerska uvjerenja više nego ikad prije. Mnogi drže da je taj tragični događaj samo vrh ledenog brijega u spletu vjere i terorizma. Otmice aviona, bombaški napadi na veleposlanstva zapadnih zemalja u muslimanskim zemljama, da ni ne spominjemo “palestinsko pitanje” i različite sukobe niskog intenziteta širom svijeta, u svim tim zbivanjima mobilizira se religiju radi političkih ciljeva.

To povezivanje, međutim, vrlo je opasno. Ono dovodi do podjele svijeta na “dobre” i “loše” scenarije i žigoše ljude zbog njihove

“Kao što se vjeru može zloupotrebjavati za opravdavanje terorizma, tako se i antiterorističke akcije vlasti mogu zloupotrebjavati za opravdavanje djelovanja koje ugrožavaju ljudska prava i slobodu vjere ili uvjerenja”.

OESS – KONFERENCIJA O VJERSKIM SLOBODAMA I SUZBIJANJU TERORIZMA, BAKU, LISTOPAD 2002.

vjere. No, nije svaki terorist ili ekstremist vjernik, upravo kao što ni svaki vjernik nije terorist. Kada se ekstremističke napade povezuje s vjerom, kada napadači tvrde da su počinili zločin “u ime Boga”, vjera i sloboda vjere koriste se i zlorabe da bi se prikrili politički motivirana djela ili zahtjevi.

Pribjegavanje terorizmu u ime vjere ne nastaje iz sukoba različitih kultura zbog vjerskih uvjerenja, jer je ekstremizam globalna prijetnja koja nije ograničena samo na neka društva ili vjere, nego se tu radi o sukobu koji proizlazi iz neznanja i nesnošljivosti.

Jedini način učinkovitog suzbijanja svakog oblika ekstremizma jest razbijanje začaranog kruga nasilja koje rađa novo nasilje.

PITANJA ZA RASPRAVU

- Koji su glavni razlozi sukoba unutar i između vjerskih zajednica? Možete li navesti primjere iz vlastitog iskustva?
- Gdje vidite ulogu vjere u mirovnim nastojanjima i rješavanju sukoba? Prisjetite se primjera gdje su vjere bile čimbenici pomirenja.

3. KRONOLOGIJA

Najvažniji događaji u povijesti razvoja vjerskih sloboda

- 1776.** Virdžinijska Povelja prava, Prvi amandman
- 1948.** Opća deklaracija o ljudskim pravima (čl. 2., 18.)
- 1948.** Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (čl. 2.)
- 1950.** Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (čl. 9.)
- 1966.** Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 18., 20., 24., 26. f)

ODABRANE AKTIVNOSTI

1969. Američka konvencija o ljudskim pravima (čl. 12., 13., 16. f, 23.)

1981. Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (čl. 2., 8., 12.)

1981. UN-ova Deklaracija o ukidanju svih oblika nesnošljivosti i diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja

1990. Deklaracija iz Kaira o ljudskim pravima u islamu (čl. 10.)

1992. UN-ova Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama (čl. 2.)

1998. Azijska povelja o ljudskim pravima (čl. 6.)

I. AKTIVNOST: RIJEČI KOJE VRIJEĐAJU

I. DIO: UVOD

Cilj aktivnosti je pokazati ograničenja slobode izražavanja kada ono što radimo ili govorimo vrijeđa vjerska uvjerenja i osjećaje drugih.

Vrsta aktivnosti: rasprava

II. DIO: OPĆE INFORMACIJE O VJEŽBI

Ciljevi i zadaci:

- Razumjeti i prihvatiti vjerske osjećaje drugih ljudi
- Saznati o ograničenjima slobode izražavanja

Ciljna grupa: mladi i odrasli

Veličina / organizacija grupe: 8 – 25

Trajanje: najmanje jedan sat

Materijal: veliki papiri i markeri

Priprema: prirediti papire i markere

Potrebne vještine:

slušanje drugih, osjetljivost za stavove drugih i prihvaćanje njihovih stavova

III. DIO: SPECIFIČNE INFORMACIJE O VJEŽBI

- Navedite sudionike da pomoću *oluje ideja* izrade popis uvredljivih komentara i stereotipa koji se odnose na savjest ili vjerska uvjerenja drugih, osobito stereotipa koji povrjeđuju. Izaberite nekoliko najgorih i zapišite ih.
- Podijelite sudionike u grupe od 4 do 6 ljudi. Neka netko u svakoj grupi pročita prvi iskaz. Grupa treba jednostavno prihvatiti da taj komentar može nekoga povrijediti. Ne smiju propitivati je li ga oni *smatraju* uvredljivim.
- Navedite ih na razgovor o tome zašto taj komentar može nekoga povrijediti; treba li ljudima dopustiti da govore takve stvari bez obzira na posljedice; i što učiniti kada se to dogodi.
- Ponovite isti postupak za svaki iskaz.

POVRATNA INFORMACIJA

Rasprava

- Kako se sudionici osjećaju nakon aktivnosti? Je li im bilo teško prihvatiti da su komentari nekoga povrijedili, a ipak ne reagirati?
- Koja ograničenja treba postaviti onome što možemo govoriti o našim mišljenjima i uvjerenjima? Trebamo li uvijek biti u mogućnosti reći što god hoćemo?

Metodički savjet

Pri ovoj aktivnosti budite oprezni, ne prosuđujte iskaze.

Moguće varijacije

Završna aktivnost: pismo svim sudionicima. Napišite imena sudionika na malim ceduljicama, neka svatko izvuče jednu i napiše ljubazno pismo toj osobi – prigodan završetak mnogih aktivnosti koje ostavljaju nedoumice i pobuđuju emocije.

IV. DIO: NASTAVAK

Ako sudionici žele dalje zajedno raditi, može ih se usmjeriti da uspostave pravila za raspravu/komunikaciju, koja mogu izvjesiti na zid tako da ih se svatko može prisjetiti po potrebi.

Srodna prava: pravo na slobodu izražavanja

IZVORI:

UN PUBLISHING 1989.: TEACHING HUMAN RIGHTS, PRACTICAL ACTIVITIES FOR PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS, CENTAR ZA LJUDSKA PRAVA, ŽENEVA.

II. AKTIVNOST: VJERA MOGA SUSJEDA I MOJA VJERA

I. DIO: UVOD

Aktivnosti se bavi načelom nediskriminacije i zabranom nesnošljivosti na vjerskoj osnovi.

Najbolje ju je provoditi sa sudionicima različitih vjerskih uvjerenja.

Vrsta aktivnosti: aktivnost koja se sastoji se iz više zadataka

II. DIO: OPĆE INFORMACIJE O VJEŽBI

Ciljevi i zadaci:

- Razmotriti i razumjeti pojam snošljivosti
- Analizirati razne aspekte vjerskih sloboda
- Razvijati imaginaciju i kreativne načine mišljenja
- Učiti o različitim običajima / kulturama

Ciljna grupa: mladi i odrasli. Uz manje prei-nake, aktivnost se može primijeniti i na studente svih dobnih skupina.

Veličina/organizacija grupe: 5-30

Trajanje: 2-4 sata

Priprema: pripremite velike papire i markere

Potrebne vještine: društvene vještine: slušanje drugih, analiziranje, komunikacija; vještine kritičkog mišljenja: iznošenje vlastitog stava, refleksija; kreativne vještine: stvaranje metafora i ilustrativnih simbola

III. DIO: SPECIFIČNE INFORMACIJE O AKTIVNOSTI

Opis aktivnosti / upute

Prvi dio

- Grupna aktivnost: napravite tablicu s dva stupca. Jednog nazovite “snošljivost”, drugog “nesnošljivost”. Sudionike zatražite da olujom ideja iznesu primjere za obje pojave.
- Potom ih zatražite da istraže i usporede stupce. (Napomena: ovdje se često dogodi da sve definicije i primjeri “snošljivosti” izražavaju “pasivni” umjesto “aktivni” stav. Ako primjeri krenu tim smjerom, upozorite sudionike na to).

- Osobno iskustvo nesnošljivosti: zamolite sudionike da opišu neki događaj u kojemu je došla do izražaja nesnošljivost, a kojemu su svjedočili. Kako su ga mogli zaustaviti ili izbjeći? Smatraju li da je moguće ljude obrazovati za snošljivo ponašanje?

Povratna informacija

Pojam snošljivosti: što sudionici zamjećuju uspoređujući dva stupca? Što mora uključiti opća definicija snošljivosti / nesnošljivosti? Pitajte sudionike i zabilježite zajedničke točke u njihovima odgovorima. Potom iznesite prvi dio definicije iz *UN-ove Deklaracije o načelima snošljivosti*: “[Snošljivost] je aktivan stav i odgovornost koja podržava ljudska prava, pluralizam (uključujući kulturni pluralizam), demokraciju i vladavinu prava.”

Drugi dio

- Organizirajte multikulturalni skup. Zamolite sve sudionike/grupe da preuzmu ulogu pripadnika neke vjerske ili duhovne grupe.
- Zatražite ih da slikom, pantomimom, pjesmom, stripom ili kratkim igrokazom prikažu nešto što će pokazati običaje ili vjerovanja vjere koju predstavljaju.
- Dajte sudionicima 20 minuta za pripremu.
- Zamolite ih da izvedu *prezentaciju* o različitim običajima religija koje prikazuju.

Povratna informacija

- Što sudionici mogu naučiti iz prezentacija? Imaju li različite prezentacije nešto zajedničko?
- Je li sudionicima lakše biti snošljivi prema drugim uvjerenjima/vjerama nakon što su naučili nešto o njima?
- Iznesite drugi dio definicije snošljivosti iz *UN-ove Deklaracije o načelima snošljivosti*: “[Snošljivost] obvezuje države članice da obrazuju brižne i odgovorne građane koji su otvoreni prema drugim kulturama, sposobni cijeniti vrijednost slobode, poštovati ljudsko dostojanstvo i razlike, te sposobni sprječavati sukobe ili ih rješavati na nenasilne načine.”

Metodički savjeti

U drugom dijelu aktivnosti vodite računa o tome da grupa poštuje uvjerenja svih sudionika. Nemojte ovu aktivnost koristiti kao aktivnost upoznavanja. Pazite da prezentacija različitih običaja ne povrijedi vjerske osjećaje drugih. U uvodu recite sudionicima da prezentacija treba prikazati bogoštovne obrede, i nije joj cilj istraživati jesu li oni jedini “istiniti” ili “pravi”. Prije početka bolje je da se svi sudionici dogovore o znaku (npr. crveni papirić poput crvenog svjetla na semaforu) kojim će prekinuti prezentaciju ako je

uvredljiva, sadrži neispravno razumijevanje ili pogrešne informacije.

Ako se sudionici usprkos vašim uputama budu osjećali diskriminirano, prekinite prezentaciju i započnite razgovor o uzrocima nerazumijevanja s obiju strana.

Moguće varijacije

Ako radite s djecom, možete provesti oba dijela aktivnosti i pritom izostaviti definicije iz *UN-ove Deklaracije o načelima snošljivosti*. Radite li u školi, drugi dio aktivnosti možete provesti u suradnji s nastavnikom likovnog odgoja. U prezentacijama se mogu koristiti plastelin i drugi materijali.

IV. DIO: NASTAVAK

Nakon ove aktivnosti u kojoj se polazi od iskustva i kreativnosti, možete nastaviti s nekim intelektualnim prilogom, npr. nekim tekstovima o snošljivosti/nesnošljivosti.

Srodna prava / daljnja područja istraživanja

Diskriminacija na temelju rase, boje kože, spola ili etničke pripadnosti

IZVOR:

PRILAGOĐENO IZ UN CYBERSCHOOLBUS, dostupno na [HTTP://WWW.UN.ORG/CYBERSCHOOLBUS/HUMANRIGHTS/DECLARATION/18ASP](http://WWW.UN.ORG/CYBERSCHOOLBUS/HUMANRIGHTS/DECLARATION/18ASP), PROSINAC 2002.

REFERENCE

Amor, Abdelfattah. Report of the Special Rapporteur on Religious Intolerance, U.N. ESCOR 54th Sess., Agenda Item 18, U.N. Doc. E/CN.4/1998/6. Dostupno na adresi: <http://www.hri.ca/fortherecord1998/documentation/commission/e-cn4-1998-6.htm>

Black's Law Dictionary, 6th (ur.). 1990. West Group.

Boyle, Kevin i Juliet Sheen. 1997. *Freedom of Religion and Belief- A World Report.* Pointing- Green Publishing Services, London and New York.

Evans, Malcolm D. i Rachel Murray, (ur.). 2002. *The African Charter on Human and Peoples' Rights. The System in Practice, 1986- 2000.* Cambridge University Press.

Krishnaswami, Arcot. *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices*, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1, U.N. Sales No. 60.XIV.2 (1960), reprinted in 11 N.Y.U.J. Int'l. L. & Pol. 227 (1978) Publication, Sales No. 60. XIV.2.

General Comment on Art 18 of the ICCPR by the Human Rights Committee, CRP.2/Rev.1.20 July, 1993.

Küng, Hans, i Karl-Josef Kuschel, (ur.). 1993. *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of World's Religions.* Continuum, London.

Marshall, Paul. 2000. *Religious Freedom in the World: A Global Report of Freedom and Persecution.* Broadman & Holman, Nashville, Tenn. Lerner, Natan, 2000. *Religion, Beliefs, and International Human Rights.* Orbis Books, New York.

Odio Benito, Elisabeth. Study of the Current Dimensions of the Problem of Intolerance and Discrimination Based on Religion and Belief, U.N. ESCOR 39th Sess., Agenda Item 13, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/26.

Witte, John J. Jr., i Johan van der Vyver. (ur.). 1996. *Religious Human Rights in Global Perspective: Legal*

Perspectives. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/London/Boston.

Yinger, J. Milton. 1970. *The Scientific Study of Religion.* McMillan, New York.

World Council of Churches- Inter-religious Relations & Dialogue. Dostupno na adresi: <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/indexe.html>

World Conference on Religion and Peace (WCRP): <http://www.wcrp.org/>

International Consultative Conference on School Education in Relation with Freedom of Religion and Belief, Tolerance and Non-Discrimination in Madrid, November 2001. Dostupno na adresi: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/7/b/main.htm>

DODATNE INFORMACIJE:

Afhkami, Mahnaz. (ur.). 1995. *Faith and Freedom: Womens' Human Rights in the Muslim World. (Gender, Culture and Politics in the Middle East).* Syracuse University Press, Syracuse.

Diouf, Sylviane A. 1998. *Servants of Allah: African Muslims Enslaved in the Americas.* New York University Press, New York.

Gahrana, Kanan. 2001. *Right to Freedom of Religion: A Study in Indian Secularism.* International Academic Publishing.

Lipton, Edward P i Bob P. Temple, (ur.). 2002. *Religious Freedom in the Near East, Northern Africa and the Former Soviet States.* Nova Science Publishers

Surush, Abd Al- Karim i dr. 2000. *Reason, Freedom and Democracy in Islam: Essential Writings of Abdolkarim Souroush.* Oxford University Press.

Annual (United States) Department Report on International Religious Freedom: http://www.uscirf.gov/dos01Pages/irf_exec.php3?mode=print

Anti-Defamation League (ADL): <http://www.adl.org/>

Centre for Religious Freedom – A Division of Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/religion>

Council for a Parliament of the World's Religions: <http://www.cpwr.org/>

European Court of Human Rights. Case of Kokkinakis v. Greece from 25 May, 1993. Dostupno na adresi: <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/ViewRoot.asp?Item=2&Action=Html&X=604114335&Notice=0&Noticemode=&RelatedMode=0>

Global Ethic Foundation: <http://www.weltethos.org>

Human Rights Watch: <http://www.hrw.org/religion/>

Human Rights without Frontiers: <http://www.hrwf.net/newhrwf/>

International Association for Religious Freedom: <http://www.iarf-religiousfreedom.net/>

International Journal of Philosophy of Religion, Department of Philosophy, University of South Carolina: USA. <http://www.kluweronline.com/issn/0020-7047/contents>

Journal of Religion and Society, Center for the Study of Religion & Society, Creighton University, <http://www.creighton.edu/JRS>

Marburg Journal of Religion. Dostupno na adresi: <http://www.uni-marburg.de/religionswissenschaft/journal/mjr>

Ontario Consultants on Religious Freedoms <http://www.religioustolerance.org>

Soka Gakkai International (SGI) Worldwide Buddhist Association: <http://www.sgi.org/>

Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on Freedom of Religion or Belief: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/7/b/mrei.htm>